

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI
FACULTATEA DE LITERE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE STUDII FILOLOGICE

Mântuirea păcătoșilor (ms. BAR 2517; ms. BAR 494), traducere atribuită lui
Nicolae Spătarul Milescu. Ediție critică și studiu filologico-lingvistic

Rezumatul tezei de doctorat

Coordonator științific,
Prof. univ. dr. Eugen Munteanu

Doctorand,
Bîrlădeanu C. Onuța Georgiana

Iași
2020

Anunț

La data de **23 septembrie 2020**, ora **12.00**, în sala de **Seminar „G. Ivănescu”**, BÎRLĂDEANU C. Onuța Georgiana susține, în ședință publică, teza de doctorat cu titlul **„Mântuirea păcătoșilor** (ms. BAR 2517; ms. BAR 494), traducere atribuită lui **Nicolae Spătarul Milescu**. Ediție critică și studiu filologico-lingvistic”, în vederea obținerii titlului științific de doctor în domeniul Filologie.

Comisia de doctorat are următoarea componență:

Președinte: Prof. univ. dr. Felicia DUMAS, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Conducător științific: Prof. univ. dr. Eugen MUNTEANU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Referenți:

Prof. univ. dr. Alin-Mihai GHERMAN, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca;

CS. II. dr. Ana-Maria GÎNSAC, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași;

CS. II. dr. Marius-Radu CLIM, Institutul de Filologie „A. Philippide”, Filiala din Iași a Academiei Române.

Teza de doctorat poate fi consultată la Biblioteca Facultății de Litere.

Cuprins

Notă asupra ediției.....	10
Introducere.....	13
I. Studiu filologic	14
I.1. Autorul textului <i>Mântuirea păcătoșilor</i> – Agapie Landos.....	15
I.2. Profilul traducătorului și al traducerii sale.....	24
I.3. Edițiile <i>Mântuirii păcătoșilor</i> în limba greacă. Circulația și traducerea textului în alte limbi	44
I.4. Textul <i>Mântuirea păcătoșilor</i> în manuscrisele românești din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea	49
II. Studiu asupra foneticii din ms. 2517 și din ms. 494.....	54
II.1. Inventarul grafemelor și valorile lor fonetice	54
II. 2. Aspectele fonetice ale limbii textului cuprins în ms. 2517 și în ms. 494.....	71
II.2.1. Accentul	71
II.2.2. Vocalismul.....	73
II.2.2.1. Vocalele <i>a, ă, î</i>	73
II.2.2.2. Vocalele <i>e, i</i>	78
II.2.2.3. Vocalele <i>o, u</i>	91
II.2.2.4. Diftongii	95
II.2.3. Consonantismul	96
II.2.3.1. Consoanele labiale	96
II.2.3.2. Consoanele dentale	98
II.2.3.3. Consoanele <i>s, ț, z</i>	101
II.2.3.4. Consoanele prepalatale <i>g, ș, j</i>	103
II.2.3.5. Consoanele lichide <i>l, r</i>	106
II.2.3.6. Laringala <i>h</i>	109
II.2.3.7. Grupuri consonantice	110
II.2.4. Alte observații asupra foneticii	111
III. Studiu asupra morfologiei din ms. 2517 și din ms. 494	113
III.1. Substantivul.....	113
III.1. 1. Declinarea substantivului	113
III.1.2. Genul	116
III.1.2.1. Derivate moționale cu sufixele <i>-iță, -oaie</i> și <i>-easă</i>	118
III.1.2.2. Substantive epicene	119
III.1.3. Numărul	119
III.1.3.1. Pluralul substantivelor feminine	119
III.1.3.2. Pluralul substantivelor masculine.....	123
III.1.3.3. Pluralul substantivelor neutre.....	123
III.1.4. Cazul.....	125

III.1.4.1. Marcarea sintetică a cazurilor genitiv-dativ	125
III.1.4.2. Marcarea analitic-prepozițională a cazurilor genitiv-dativ	126
III.1.4.3. Cazul acuzativ	128
III.1.4.4. Cazul vocativ	129
III.2. Articolul	131
III.2.1. Articolul hotărât enclitic	131
III.2.2. Articolul hotărât proclitic	132
III.2.3. Articolul posesiv genitival	132
III.2.4. Articolul demonstrativ	133
III.2.5. Articolul nehotărât	135
III.3. Adjectivul	135
III.3.1. Gradele de comparație ale adjectivului	137
III.3.1.1. Exprimarea superlativului	137
III.3.1.2. Structuri comparative	138
III.4. Numeralul	139
III.4.1. Numeralul cardinal	139
III.4.2. Numeralul ordinal	141
III.4.3. Numeralul colectiv	142
III.4.4. Numeralul multiplicativ	143
III.4.5. Numeralul distributiv	143
III.4.6. Numeralul adverbial	143
III.4.7. Numeralul fracționar	143
III.5. Pronumele	144
III.5.1. Pronumele personal	144
III.5.1.1. Formele accentuate ale pronumelui personal	144
III.5.1.2. Formele neaccentuate ale pronumelui personal	145
III.5.1.3. Formele <i>însul, însa/ însă, înși/ înșii, înse/ însele</i>	149
III.5.1.4. Pronumele de politețe	150
III.5.2. Pronumele reflexiv	150
III.5.3. Pronumele de întărire	152
III.5.4. Pronumele și adjectivul pronominal posesiv	152
III.5.5. Pronumele și adjectivul pronominal demonstrativ	154
III.5.5.1. Pronumele și adjectivul pronominal demonstrativ de apropiere	154
III.5.5.2. Pronumele și adjectivul pronominal demonstrativ de depărtare	155
III.5.5.3. Pronumele și adjectivul pronominal demonstrativ de identitate	156
III.5.5.4. Pronumele și adjectivul pronominal demonstrativ de diferențiere	157
III.5.6. Pronumele și adjectivul pronominal relativ-interogativ	157

III.5.7. Pronumele și adjectivul pronominal nehotărît.....	159
III.5.7.1. Formele <i>unul, una, altul, alta</i>	159
III.5.7.2. Formele <i>vreunul, vreuna</i>	160
III.5.7.3. Formele <i>tot, toți</i>	160
III.5.7.4. Formele <i>fiecare(le), fiecare, fieștecare(le), fieștecine, fieștece</i>	160
III.5.7.5. Formele <i>oarecare, oarecarele, oarecarii, oarecarea</i>	161
III.5.7.6. Formele <i>ceva/ cevași, cineva/ cinevași, altceva/ altcevași, altcineva</i>	162
III.5.7.7. Forma pronumelui nehotărît <i>neștine</i>	163
III.5.7.8. Forma pronumelui nehotărît <i>niscare</i>	163
III.5.7.9. Forma pronumelui nehotărât <i>cutare(le)</i>	163
III.5.7.10. Adjectivul pronominal nehotărât <i>niște</i>	164
III.5.8. Pronumele și adjectivul pronominal negativ.....	164
III.5.8.1. <i>Nimeni</i>	164
III.5.8.2. <i>Niciunul</i>	164
III.5.8.3. <i>Nimic</i>	165
III.6. Verbul.....	165
III.6.1. Conjugările verbului.....	165
III.6.1.1. Trecerea de la conjugarea I la conjugarea a III-a.....	165
III.6.1.2. Oscilații între conjugarea I și conjugarea a IV-a.....	166
III.6.1.3. Verbe care se mențin la conjugarea a II-a sau la conjugarea a III-a.....	168
III.6.2. Diateza.....	168
III.6.2.1. Verbe active care prezintă pronume reflexive.....	168
III.6.2.2. Diateza impersonală.....	168
III.6.2.3. Diateza pasivă.....	169
III.7. Formele iotacizate.....	169
III.7.1. Verbe de conjugarea a II-a cu forme iotacizate.....	169
III.7.2. Verbe de conjugarea a III-a cu forme iotacizate.....	170
III.7.3. Verbe de conjugarea a IV-a cu forme iotacizate.....	172
III.7.4. Forme flexionare „gramatizate”; forme verbale care prezintă/ nu prezintă sufix flexionar.....	173
III.7.5. Indicativul.....	174
III.7.5.1. Formele verbului <i>a fi</i> la indicativ prezent.....	174
III.7.5.2. Imperfectul.....	175
III.7.5.3. Perfectul simplu.....	177
III.7.5.4. Perfectul compus.....	179
III.7.5.5. Mai-mult-ca-perfectul.....	180
III.7.5.6. Viitorul.....	180
III.7.6. Conjunctivul.....	182

III.7.6.1. Conjunctivul prezent.....	182
III.7.6.2. Conjunctivul perfect	184
III.7.7. Condiționalul.....	184
III.7.8. Imperativul.....	185
III.7.9. Infinitivul	187
III.7.10. Gerunziul.....	187
III.7.11. Participiul.....	187
III.7.12. Supinul.....	188
III.8. Adverbul	188
III.8.1. Locuțiuni adverbiale	190
III.8.2. Clase de adverbe.....	192
III.8.3. Gradele de comparație ale adverbului.....	194
III.9. Prepoziția	195
III.10. Conjuncția	199
III.11. Interjecția	202
IV. Studiu asupra lexicului din ms. 2517 și din ms. 494.....	204
IV.1. Cuvinte din fondul autohton.....	212
IV.2. Cuvinte de origine latină sau cu bază de derivare latină	212
IV.3. Cuvinte de origine slavă sau cu bază de derivare slavă	214
IV.4. Cuvinte de origine grecească sau cu bază de derivare grecească.....	215
IV.5. Cuvinte de origine maghiară sau cu bază de derivare maghiară.....	215
IV.6. Cuvinte de origine turcă sau cu bază de derivare turcă.....	215
IV.7. Cuvinte cu etimologie multiplă	216
IV.8. Cuvinte din limbile slave moderne	216
IV.9. Glosar terminologic	217
IV.10. Prezentare sinoptică a elementelor lexicale din ms. 2517, ms. 494, ms. 45	263
Izvoare și lucrări de referință	325
Dicționare	328
Ms. rom. 2517	329
Scara aceștii svinte cărți ce să chiamă <i>A păcătoșilor mîntuire</i> de toate cêle ce să află într-însa scrise.....	329
Cuvînt întîiu cătră prêcesta	332
Agapie celor ce vor ceti cartea.....	333
Doao învățături de folos înainte urmînd la această mîntuitoare carte	337
Cap II. Pentru păcatul peste tot, cîte pagube dă celor ce greșesc	339
Pentru cêle ușoară păcate. Cap IV.....	346
Vindecările și leacurile peste tot, asupra a tot păcatul foarte de folos. Cap V.....	348
Pentru cea urîtă de Dumnezeu și prea păgînă hulă. Cap șestii	350

Pentru cea împotriva lui Dumnezeu și îndrăceasca mândrie. Cap VII	358
Pentru mărirea deșartă. Cap VIII.....	366
Pentru biruirea de bani. Cap X.....	369
Strașnica a nemilosteniei arătate.....	374
Altă pildă au arătat	377
Pentru dobitoceasca curvie	379
Pentru mînie și urgie. Cap XII	392
Pentru lăcomiia pîntecelui. Cap XIII.....	395
Pentru zavistie, dintru care și ucidere se naște. Cap XIV	401
A treia.....	404
Pentru negrijirea, adecă lenea. Cap XV.....	405
A doaoa	406
A cincea.....	407
Pentru nemulțemita. Cap XVI.....	412
Aceasta asêmene	417
Pentru multele necazuri și cum cîți rădică crucea de bunăvoie le face ușor, iar cîți cu sila, le face prea greu. Cap XVII	420
Pentru care lucru direpții au necazuri într-această lume, și cei păcătoși răpaos. Cap XVII.....	426
Că trebuie să pohtim necazurile pentru folosul. Cap XVIII.....	430
Întîia mîngîiere a celor necăjiți, cunoștința a păcatelor. Cap XIX.....	438
Cum prind aceste trecătoare necazuri și să mîntuiêște cel necăjit de muncile de vîci. Cap XX	440
A treia mîngîiere: gustarea aceștii cerești fericiri. Cap XXI	442
A patra mîngîiere: certarea a Despuitoriului patimei. Cap XXII.....	444
A cincea vindecare: rugăciunea. Cap XXIII	446
O învățatură la primêjdie, foarte de folos. Cap XXIV	447
Pentru sfîntul dar: a șaptea mîngîiere a celor necăjiți. Cap XXV	449
Mîngîiere la cei săraci și lipsiți. Cap XXVI.....	451
Mîngîiere pentru ceia carii au fost bogați și s-au sărăcit. Cap XXVII	454
Mîngîiere pentru cei bolnavi și slabi la trup. Cap XXIX.....	456
Cea mai de apoi mîngîiere, pentru ceia carii plîng pre morții lor. Cap XXX.....	458
Pentru nebuniiia celor ce pohtesc cinste. Și cum lumea uită pre priêteni, și pe vrăjmași îi pomenêște cu laude. Cap XXXI.....	464
Pentru deșărtăciunea acelor lumești lucrure și pentru defăimarea lumii. Cap XXXII	468
Cum petrêcerile lumii sînt amară și să cade să le urască fieștecarele și să pohtească cea cerească. Cap XXXIII	471
Pentru pieirile vieții noastre și scurtarea lumii, blagoslovi otce. Cap XXXIV.....	474
Cum nu trebuie să-s laude neștine la norocul trupului, ce săvîrșitul lui să socotească. Cap XXXV.....	478
Pentru înșălăciunea, grozăviia, mincinoasa făgăduință și ficleana a lumii răsplătire, blagoslovi părinte. Cap XXXVI.....	482

Pentru dășărtăciunea și pieirea și puținătatea cinstei lumești. Cap XXXVII.....	487
Pentru ca să cunoști pre sine și pentru primejdii a omeneștii firi. Cap XXXVIII.....	491
Cum streini și nemernici sîntem întru această viață și nu trebuie să pohtim noi trupești mîncări, în vrîme ce sînt ca un vis. Cap XXXIX	496
A păcătoșilor mîntuire, parte a doao.....	501
Pentru datoriia care sîntem datori celui făcătoriu de bine Dumnezeu. Cap XL.....	501
Pentru dragostea cea de către aproape. Cap XLI.....	509
Pentru grija trupului și pentru omorîrea mădulărilor patimelor. Cap XLIII.....	514
Pentru simțire.....	515
Pentru firința limbii	515
Pentru ferința și vitejii care nu tribuie la apucarea aceștii bunătăți.....	519
Pentru înfrîngerea inimii și umilința. Cap XLIV.....	525
Întîia învățătură cătră înfrîngerea inimii, pentru mulțimea păcatelor tale	527
Învățătura a doaoa: cîte pagube îți vin pren mijlocul păcatului.....	529
A treia învățătură: cum uraște Domnul păcatul.....	530
A patra învățătură: pentru muncile caznii.....	530
A cincea învățătură.....	531
Pentru ispovedaniia. Cap XLVI.....	533
Cea dintîiu poruncă: Să îndrăgești pre Domnul Dumnezeul tău	536
A doaoa poruncă: să nu iei pre numele lui pre deșert.....	538
A treia poruncă: pomenêște a sfinți zioa sîmbetii.....	538
A patra: cinstêște pre ta-tău și pre mumă-ta.....	539
A cincea poruncă: pentru să nu ucizi.....	540
Să nu preacurvești	540
A șaptea: nu fura	541
Aceasta a opta poruncă are 2 ramuri	541
A noaoa poruncă și a zêcea: să cuprînde într-a opta și a șaptea, și destule-s cîte pentru acêia am scris	541
Cu multă nevoie ca să nu cazî la pieire.....	543
Pentru cêile 4 muieri care s-au muncit pentru căci au lăsat un păcat neispoveduit. Cap XLVII.....	544
Alta, așijderea	545
Alta, așijderea	546
Pentru facerea din destul, adecă: postul, milosteniia și pentru rugăciunea. Cap XLVIII.....	547
Pentru gățirea de mai-nainte a dumnezeeshii și svintei pricêștaniei. Cap XLIX.....	553
La al doaosprăzêcelea. Cap L	558
Rugăciune mai-nainte de sfînta priceștenie. Glav LI.....	563
Altă rugăciune, după priceștaniia cea nevinovată. Cap LII.....	565
Pentru cea ce nevrednicêște au cutezat să cînte liturghie. Oarecare minune și judecată a celui Întrutotputêrnîc Dumnezeu. Cap LIII.....	570

Pentru cea ce nevrednicêște se-au priceștuit și se-au certat de Dumnezeu într-această viață. Cap LIV.....	574
Pentru cêile bune fâmei, celora ce vrednicêște s-au priceștuit. Cap LV	577
Oarecare minune a trupului Despuitoriului. Cap LVI	578
Pentru că nimea avînd aicea a trupului odihnă va moșteni împărăția cerească. Cap LVII.....	581
Cum trebuie să defăimezi cea trecătoare avuție și să faci comoară prin ceriu. Cap LVIII.....	585
Pentru cêile 4 de apoi, și dintîiu pentru pomenirea morții. Cap LIX.....	587
Pentru a doao venire și cea de obște a oamenilor înviere. Cap LX.....	594
Cîntare a lui Leon, cel înțelept împărat, la a doaoa venire a lui Hristos, după azbucariul, prin stihuri.....	603
Pentru nespūsă mărire a raiului și a dreptilor fericire. Cap LXI.....	606
Pentru cêile nespuse munci și a ceii nesăvîrșite cazne. Cap LXII	615
Pentru pocăință, că în ceasul morții nimic nu folosêște. Cap LXII	626
Hristofor, episcopul Alixandriei, cuvînt fâțișat: Cui să aseamănă traiul omenesc și viața omului, blagoslovi otce	635
Pradoslovie cătră bunii cititorii.....	643
Ms. rom. 494	646
<i>A mîntuirii păcătoșilor, parte a treia</i>	646
Cătră dragostea celor ci vor citi	646
Pentru că unde va Dumnezeu, să biruiește rînduiala firii, și unde Dumnezeu lucrează, cine au putut să cutêze? 647	
Pentru cea orbi jidovii și cea ci i s-au tăiat mîinele, și după ce au crezut în Hristos, de născătoarea lui Dumnezeu se-au tămăduitu-să. Minune I.....	649
Pentru cea ce și-au hrănit cu lapte, moartă fiind, pruncul ei și, preste un an trecînd, au învis. Minune II	651
Pentru Ioan oarecarele, vedere de folos. Minune III.....	653
Pentru bisêrica cea de la Neorii a prêcistii. Minune a IV	655
Pentru orbul carele l-au luminat apa Izvorului celui dătătoriu de viață. Minune V	657
Pentru preaînțelept Leon. Minune VI.....	658
Pentru thetaliênul ce au învis den apa Izvorului de viață dătătoriu. Minune VII.....	659
Pentru Sfîntul Roman pëvețul, carele au făcut condacele a tuturor sfinților. Minune VIII	660
Pentru sfîntul Grigorie, arhiepiscopul Niosăisariei cel făcător de minuni. Minune IX.....	661
Pentru Ion Damaschin, căruia cea tăiată mîină cea înrutot curată au vindecată-o. Minune X.....	663
Pentru împărăteasa Țării Frîncești, căriia mîinile cêile tăiate le-au vindecat înrutotputêrnica despuitoare. Minune XI	666
Pentru cêia ci și-au scos ochii, ca să păzească întregiciunea minții și a feciuriei. Minune XII	672
Pentru cêia ce și-au tăiat singură buzele și nasul, pentru ca să-și păzească fecioria care s-au făgăduit. Minune XIII.....	676
Pentru cêile nevinovate fecioare, căroră le-au trimis den ceriu cununi cea înrutotlăudată despuitoare. Minune XIV 678	
Pentru călugărul ce s-au îmbătāt. Minune XV	680
Pentru cea ce să dodia de [dracul curviei și pe care] Dumnezeu au mîntuit. Minune XVI	681

Pentru preacinstit numele aceii pururea fecioare Mariia stinge și gonêște pre diiavoli. Minune XVII.....	682
Așijderea. Minune XVIII.....	683
Minune XIX.....	684
Pentru Ioan Cucuzel. Minune XX.....	686
Pentru Sfînta Lavră a lui Athon și pentru sfîntul părintele nostru Athon. Minune XXI.....	688
Pentru oarecare boiêriu pre nume Carus, carele chieltuia avuțiia lui la hlăpii și la multe petrecanii trupești. Minune XXII.....	698
Alta asêmena, pentru Theofil, cela ci s-au lepădat de Hristos cu scrisoare. Minune XXIII.....	701
Pentru cêla carele au văzut pre prêcista priceștuind, pre frații ce osteniia, cu pîne cerească. Minune XXIV.....	704
Pentru cea ce s-au născut copilul negru și dintru apă scosu-l, de cea născătoare de Dumnezeu s-au mîntuit. Minune XXV.....	705
Pentru oarecarea mănăstire ce să ajutoriia minunat la nevoia cea de apoi de spre cea născătoare a lui Dumnezeu. Cap XXVI.....	707
Minune XXVII.....	708
Întru această cetate, [despre cel ce nu putea să învețe] carte [și zicea doar „Bucură-te, Marie”], povêste foarte de folos. Minune XXVIII.....	709
Pentru rîmlênii ce au învis. Minune XXIX.....	710
[Despre iudeul care s-a izbăvit din legături și a crezut în Domnul]Minune XXX.....	712
Pentru copilul care s-au omorît de tatăl lui jîdov și au învis, și care au mărturisit născătoarea lui Dumnezeu. Minune XXXI.....	713
Pentru cel slab ce s-au întărit. Cap XXXII.....	715
Pentru frații carei s-au sfădit. Cap XXXIII.....	715
Pentru oșteanul carele au curvit, căruia Domnul, cu rugile maicei îmblînzindu-se, iertare au dăruit. Minune XXXIV.....	717
Minune XXXV.....	718
Pentru coconul carele au învins. Minune XXXVI.....	720
Pentru pruncul jîdovului ce s-au priceștuit și nu s-au topit de focul cuptoriului. Minune XXXVII.....	721
Pentru cea amestecare de sînge și ucigătoare de feciori, pre carea cea precurată o au mîntuit de păcat. Minune XXXVIII.....	722
Pentru cela ce s-au dat de maică-sa întru zimislirea diavolului. Minune XXXIX.....	724
Pentru carele se îndoia la feciorii născătoarei lui Dumnezeu și s-au mîntuit printru minune. Cap XL.....	726
Nălucire minunată, cu o picătură dintru sîngele Despuitoriului săvîrșaste toate a ale oamenilor păcate. Minune XLI.....	727
Pentru cela ce să îndoia la tainile priceșteniei și pre Hristos l-au văzut ca un prunc. Minune XLII.....	728
Pentru cela ce s-au omorît de jidov și s-au învis dintru cea născătoare a lui Dumnezeu. Minune XLIII.....	730
Cum icoana prêcistii au răsipit omorul de la Rim și pre toți i-au vindicat. Minune XLIV.....	730
Pentru minunea cea ci s-au făcut la zugravi. Minune XLV.....	731
Pentru o muiere cu bună sfială oarecarea, chipul i-au luat prêcista și de faptul rău a diavolului o au mîntuit. Minune XLVI.....	732
Pentru o fată carea pre vedere au văzut pre Hristos în raiu, făcînd rugă. Minune XLVII.....	733

Pentru cēia ce s-au învrednicit a vedea pre Domnul cu trup de prunc, în ce chip au pohtit ea. Minune XLVIII..	735
Pentru un bărbat și cu fāmēia-și, carii au păzit feciorii împreună-și petrecînd. Minune XLIX	737
Pentru vātahul de tîlhari care, pentru a lui bună sfiială pentru născătoarea lui Dumnezeu, au aflat iertare și minunată îngopare. Minune L.....	738
Pentru un tîlhar hulitoriu, care l-au certat Domnul întru această viață cu jalnică moarte a trupului. Minune LI..	740
Pentru un hulitoriu oarecarele pre carele cea dumnezeiască certare l-au omorît. Minune LII	741
Pentru cēia ci au învis din morți ca să-și ispoveduiască cel ascuns păcat. Minune LIII	741
Pentru clericul care au curvit și în rîu se-au înecat și den morți au învis. Minune LIV.....	744
Pentru oșteanul tîlhariu carele în toate zilele făcea rugă, pentru acēia nu s-au omorît de diavolul. Minune LV..	745
Pentru cea săracă văduvă, care sufletul i-au luat cea preacurată despuitoare, cînd la moartea bogatului au venit diavolii. Minune LVI.....	746
Pentru cela ce s-au rănit pren nevăzut pentru puțină hulă și s-au vindicat de născătoarea lui Dumnezeu. Minune LVII.....	747
Minune LVIII.....	748
Pentru un copil carele nu s-au ars de foc. Minune LIX	749
Pentru orbul carele au luminat. Minune LX.....	750
Minune LXI	751
Minune LXII.....	752
Minune LXIII.....	752
Minune LXIV	755
Minune LXV.....	757
Minune LXVI	759
Pentru rugăciunea care se face la fîntîna lui Thalpsan și încă și pentru carea au. Minune LXVII.....	760
Minune LXVIII.....	765
Manuscrisul 2517 – Faximile.....	767
Manuscrisul 494 – Faximile.....	771

Coordonatele cercetării

Lucrarea de față are în vedere, în primul rând, editarea textului *Mântuirea păcătoșilor* cuprins în cele mai vechi două manuscrise păstrate până în prezent (ms. rom. 2517 și ms. rom. 494). Menționăm că aceasta este prima editare a traducerii din secolul al XVII-lea, deși textul a fost discutat în mai multe rânduri de către cercetătorii care au avut în vedere tradiția manuscrisă românească. O analiză mai amănunțită a tradiției manuscrise a textului *Mântuirea păcătoșilor*, dar și o descriere mai detaliată a acestor două manuscrise, au fost realizate de către N. A. Ursu și Liviu Onu. Textul a mai fost menționat și în articolele și lucrările ale altor filologi, printre care Zamfira Mihail, Virgil Căndea, Mioara Dragomir, Eugen Munteanu ș.a.

De asemenea, teza de doctorat a avut în vedere realizarea unui studiu filologico-lingvistic, în care atenția ne-a fost concentrată, în prima parte, mai ales pe problemele legate de identitatea traducătorului, nefiind neglijate, în același timp, istoria textului, autorul originalului grecesc, răspândirea și importanța textului în epocă, traducerea lui în alte limbi. În a doua parte, am realizat un studiu lingvistic, care cuprinde o analiză a faptelor de limbă, fără a avea pretenția unui studiu exhaustiv (având în vedere și dimensiunea destul de întinsă a celor două manuscrise). Am realizat însă o prezentare din perspectivă sincronică și diacronică a faptelor de limbă existente în ms. 2517 și în ms. 494, căutând ca acest demers să scoată în evidență atât apropierile lingvistice dintre cele două manuscrise, cât și fenomenele fonetice, gramaticale și lexicale specifice limbii epocii.

Menționăm că cercetarea noastră a avut în vedere studiile anterioare realizate asupra traducerilor românești ale textului în general, precum și cele concentrate efectiv pe manuscrisele avute și de noi în vedere în cadrul lucrării de față. Așa cum am precizat, cei care au cercetat mai îndeaproape cele două manuscrise sunt lingviștii N. A. Ursu și Liviu Onu, considerații cu privire la text apărând însă și în alte studii, așa cum se poate observa în cadrul lucrării propriu-zise.

Teza de doctorat se încadrează într-o serie de alte studii care au la bază editarea și cercetarea vechilor texte românești păstrate în copii manuscrise și reprezintă un studiu aplicat asupra unui text care a avut parte de o bună recunoaștere în epocă.

Opțiuni de transcriere

Ediția critică cuprinsă în această lucrare prezintă transcriere integrală a textului *Mântuirea păcătoșilor*, așa cum se regăsește acesta în cele mai vechi manuscrise păstrate până în zilele noastre. Precizăm că ms. rom. 2517 cuprinde traducerea românească a primelor două părți ale

textului grecesc, iar ms. 494, pe lângă alte texte, cuprinde partea a treia a traducerii textului lui Agapie Landos.

În cele ce urmează, vom descrie în linii generale cele două manuscrise și vom numi principiile de transcriere pe care le-am adoptat în alcătuirea ediției de față. O descriere mai detaliată asupra conținutului manuscriselor se regăsește în studiul filologic care urmează introducerii.

Manuscrisul rom. 2517 a fost copiat de către grămaticul Vlad, sub porunca episcopului de Râmnic, Ilarion, și este datat cu anul 1691 (la pagina 447^v). Textul este scris îngrijit, cu cerneală neagră și roșie (titlurile capitolelor și prima literă din paragraful inițial, precum și inițialele la începutul titlurilor, în cadrul cuprinsului) și cuprinde 450 de file (900 de pagini), dintre care 6^r, 6^v și 7^r sunt pagini nescrise. Mai precizăm că paginile 1^r și 8^r prezintă frontispicii colorate; inițiale ornate apar de-a lungul textului, la început de capitol (spre exemplu, la 8^v, 9^v, 19^r, 26^r, 27^r, 27^v, 31^v etc.); două însemnări cu sigiliu inelar se regăsesc la pagina 8^v; viniete simple apar la paginile 102^v și 448^v; apare și o numerotare cu slove chirilice, însă aceasta nu este consecventă (am ales să menționăm în note de subsol prezența acestora atunci când a fost cazul); unele cuvinte, aflate la sfârșitul paginii, prezintă ornamente. În afară de textul propriu-zis (care începe la pagina 8^v), manuscrisul mai prezintă cuprinsul (de la 1^r la 5^v), numeroase însemnări ale posesorilor, pe care le-am menționat în note de subsol (7^v, de la 8^r la 12^r, 209^r, 312^r, 250^v, 346^r 449^r etc.) și un cuvânt de încheiere. Diferite notații marginale oferă variante lexicale ale cuvintelor marcate în text prin vrahii scrise deasupra cuvântului (același semn repetându-se marginal).

Din cuprinsul notațiilor făcute marginal, dar și din cuvântul final al copistului, reiese că manuscrisul a fost în posesia episcopului Râmnicului și Noului Severin, Ilarion, apoi acesta s-a aflat în custodia popei Dumitru (pe numele de botez Sava), și a popei Petru (fiul popei Dumitru). De la Muzeul de Antichități, manuscrisul va ajunge la Biblioteca Academiei, unde se află și în prezent.

Cât privește ms. 494, acesta este un manuscris miscelaneu, care provine din Țara Românească (1661-1699) și cuprinde: 1. *Scara Sf. Ioan Climax* în traducere românească, 2. *Cuvântul către păstor* al aceluiași, 3. *Plângerile și tânguiriile unui stareț, adică a unui părinte păcătos și stranic, ci cu dînsăle să părăia cătră sufletul său*, 4. *Cuvântul la înălțarea Domnului* (titlu slav) de Chiril monahul, 5. *Învățătură la duminica lăsatului de brânză*, 6. *Învățătură la Duminica lăsatului de carne*, 7. „*A mântuirii păcătoșilor*” parte a treia, 8. *Carte cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale credinței noastre talmăcită de Nicolae Spătarul Milescu de pre limba grecească*

pre limba noastră proastă rumunească, întru trecutul anilor de la Hs. 1661 în luna lui ghen(arie) 10 dni. Menționăm că în vederea transcrierii, la dispoziția noastră s-au aflat fotocopiile lăsate de N. A. Ursu la Biblioteca Filialei din Iași a Academiei Române. Textul, cu o scriere mai puțin îngrijită, este scris cu cerneală neagră și roșie (titlurile capitolelor), este cuprins între filele f. 191^v-253^v, 271^r-274^v, 280^r-281^v și prezintă o interpătrundere a ultimelor două minuni, cauzată de legarea deficitară a manuscrisului. Partea a treia a traducerii cuprinse în acest manuscris prezintă 68 de minuni ale maicii Domnului, cuvântul către cititori, precum și o a doua prefață a autorului. Marginal, apar diverse notații, unele dintre ele greu de descifrat. Atunci când notațiile marginale nu au putut fi înțelese, în general din cauza precarității documentului, am notat acest fapt în note de subsol. În cazul titlurilor ce nu au putut fi identificate (fiind „șterse” de timp), am ales să oferim, tot în note de subsol, titlul capitolului corespunzător din traducerea românească a textului realizată în secolul al XIX-lea.

Vom expune în continuare principiile de transcriere pe care le-am avut în vedere în editarea celor două manuscrise:

Scrierea continuă a textelor vechi a fost transcrisă prin separarea cuvintelor, respectând în același timp despărțirea unităților lexicale prin cratimă acolo unde este cazul.

Cât privește problematica *î* – *â*, am optat pentru notarea consecventă a lui *î*, întrucât limba originală a textului nu cunoaște distincția modernă dintre cele două grafeme. Am procedat la fel și în cazul lui *sînt*, *sîntem*, *sînteți*, optând pentru păstrarea formelor etimologice.

Scrierile marginale, erorile copistului, omisiunile unor cuvinte, eventualele ștersături, repetițiile de cuvinte, inversările de cuvinte, autocorecturile au fost semnalate prin note de subsol.

În cazul utilizării cratimei, am avut în vedere respectarea normelor actuale ale limbii române literare. La fel am procedat și în cazul cuvintelor compuse, acolo unde lipirea elementelor a fost definitivată; am transcris, spre exemplu, *untdelemn*, dar *untul de lemn*.

În cazul inconsecvențelor grafice de tipul, spre exemplu, în ms. 2517: *вничáю* [8^v] - *вничѣю* [121^v], am menținut inconsecvența, transcriind *obiceaiu* – *obicêiu*.

Accentul nu prezintă reguli fixe, ci este notat mai degrabă în mod aleatoriu. Am decis notarea accentului în cazul numelor proprii, atunci când acesta apare; atunci când prin notarea accentului se diferențiază formele verbale de prezent, perfect simplu sau viitor, dar și pentru a face distincția între forme verbale și alte părți de vorbire. Precizăm că am notat accentul și în cazul unor cuvinte care sunt accentuate în mod diferit de accentuarea din limba actuală. Spre exemplu: *áкшлш* = *acoló*

I. Studiu filologic

În cadrul studiului filologic, am discutat următoarele aspecte:

I.1. Autorul textului *Mântuirea păcătoșilor* – Agapie Landos

Urmărind activitatea lui Agapie Landos putem percepe și transferul care are loc de la utilizarea unei varietăți de limbă la o altă varietate. De asemenea, răspândirea textelor lui în spații mai îndepărtate, prin traduceri în limbile arabă, turcă, română, slavonă, ne convinge, încă o dată, de popularitatea, succesul, dar și impactul pe care l-au avut tipăriturile modestului călugăr antonit asupra perioadei culturale europene a secolului al XVII-lea și a celui următor.

Excelent traducător din limbile greacă, latină și italiană în limba vernaculară, Agapie Landos este unul dintre autorii ale cărui texte se bucură de o editare permanentă, uneori cărțile sale fiind editate și de trei ori într-un an. Astfel, *Mântuirea păcătoșilor* este editată de trei ori în anul 1765. Monahul cretan participă în mod evident la permutarea de la o varietate a limbii (standard) la alta (populară). El face accesibilă pentru poporul său o serie impresionantă de cărți, fiind îndemnat, după cum singur declară, de către Dumnezeu.

I.2. Profilul traducătorului și al traducerii sale

Obiectul capitolului de față îl constituie încercarea de a stabili identitatea celui care, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, s-a decis să traducă o carte de morală creștină destul de sofisticată și cu un volum deloc redus. Cum, în urma cercetărilor, nu se poate dovedi exact originea acestui cărturar, întrucât niciunul dintre manuscrisele cunoscute până în prezent nu conțin semnătura traducătorului sau vreo precizare explicită asupra identității sale, cercetătorii au făcut anumite presupuneri. Acestea se bazează, pe de o parte, pe o notă scrisă de către copistul unuia dintre manuscrise și, pe de alta, pe particularitățile lingvistice ale textului (ms. rom. 2517, ms. rom. 494).

I.3. Edițiile *Mântuirii păcătoșilor* în limba greacă. Circulația și traducerea textului în alte limbi

Cartea lui Agapie Landos, publicată pentru prima dată la Veneția, în anul 1641, va fi editată după acest an în numeroase rânduri (1664, 1671, 1681, 1703, 1711, 1725, 1740, în 1765 de două ori, 1766, 1773, 1779, 1780, 1793, 1795, 1798, 1803, 1806, 1840, 1851, 1859, 1883, 1889 etc.). Succesul acestei cărți, dar și a altor scrieri ale sale care, în mare parte, se ocupă de traducerea din

limba greacă standard, „elevată”, în limba poporului, fac din Agapie Landos un autor cu siguranță popular în epocă. Activitatea sa se concentrează pe editarea cărților hagiografice, prin transpunerea în varianta populară a limbii textelor, sau în jurul traducerilor și editărilor cărților sale. Până în anul 1972, cartea cea mai cunoscută a lui Agapie Landos, *Amartolon sotiria*, cunoaște în limba greacă 34 de ediții. Cartea va fi editată de-a lungul a două secole și jumătate, din secolul al XVII-lea, trecând prin secolul al XVIII-lea (Veneția, 1765, 1780 etc.) și al XIX-lea (Veneția, 1859). De asemenea, va beneficia de traduceri în limbile română, arabă, turcă sau slavonă.

I.4. Textul *Mântuirea păcătoșilor* în manuscrisele românești din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea

Tradiției manuscrise a textului *Mântuirea păcătoșilor* între secolele al XVII-lea și al XIX-lea i-a fost dedicată deja o lucrare complexă, *Tradiția manuscrisă a unei sinteze europene la români în secolele al XVII-lea – al XIX-lea, Mântuirea păcătoșilor (Amartolon sotiria)*, de către cercetătorul român Liviu Onu, apărută în 2002, la București. Din consultarea acestei lucrări, precum și a *Catalogului manuscriselor românești* (vol. I-IV) și a bazelor de date ale bibliotecilor românești și străine, până în prezent avem cunoștință despre un număr impresionant de manuscrise, în general aflate la Biblioteca Academiei Române din București (119 manuscrise). În alte biblioteci din țară se află aproximativ alte 22 de manuscrise, „dintre care 12, păstrate la Biblioteca Mitropoliei din Sibiu”, după cum ne informează Liviu Onu, iar alte 14 manuscrise se află în biblioteci din străinătate.

II. Studiu asupra foneticii din ms. 2517 și din ms. 494

II.1. Inventarul grafemelor și valorile lor fonetice

II. 2. Aspectele fonetice ale limbii textului cuprins în ms. 2517 și în ms. 494

Discutate în linii generale de către cercetătorul N. A. Ursu, aspectele fonetice din cele două manuscrise prezintă particularități specifice atât graiului nordic, cât și celui sudic. Această stare a lucrurilor se datorează faptului că traducerea a fost operată de către un cărturar moldovean (cel mai probabil Nicolae Spătarul Milescu), în timp ce copierea traducerii se datorează, în cazul ms. 2517, unui copist de origine oltenescă (grămăticul Vlad), iar în cazul ms. 494, unui copist care provine, după părerea cercetătorilor, din cercul de fideli ai lui Nicolae Spătarul. În articolele sale, N. A. Ursu demonstrează, apelând la argumente lingvistice, între care se înscriu și cele de ordin

fonetic, apropierea mai mare a celor două texte de limba dialectului nordic, deci, după opinia cercetătorului, de limba lui Nicolae Spătarul Milescu. În expunerea ce urmează, am adus în prim-planul cercetării noastre acele elemente ale foneticii textului care ni s-au părut relevante și ilustrative pentru limba secolului al XVII-lea, fără a avea pretenția de a înregistra în mod complet fenomenele fonetice care apar în cele două manuscrise. Am încercat astfel să numim și să analizăm acele fenomene fonetice care nu mai sunt prezente în limba română actuală și care aparțin în mod exclusiv limbii românești vechi sau care, fiind prezente astăzi numai în arii lingvistice restrânse, merită un tratament special în cadrul scurtei noastre cercetări. În cadrul expunerii de față, am dorit ca toate fenomenele fonetice să arate, într-un mod organizat, în ce măsură textul întregii traduceri se apropie de dialectul nordic și, respectiv, de cel sudic. Prin oferirea de exemple, am încercat să arătăm și apropierea fonetice dintre cele două manuscrise. De asemenea, am ținut seama și de expunerile realizate pe această temă de către cercetătorul N. A. Ursu, precum și de lucrările de specialitate privitoare la aspectele fonetice ale limbii române vechi.

III. Studiu asupra morfologiei din ms. 2517 și din ms. 494

La fel ca în cazul studiului fonetic al celor două manuscrise, și în cadrul studiului morfologic am recurs la analiza diacronică și sincronică a diverselor elemente lexico-gramaticale care fie reprezentau fenomene specifice limbii epocii, fie erau reprezentative pentru un anumit stadiu de dezvoltare al unui fenomen lexico-gramatical. A fost posibil astfel să fie supusă analizei fiecare clasă lexico-gramaticală, prin evidențierea unor fenomene stabile sau în curs de desfășurare, precum și unele care reprezentau, în epocă, inovații. Am recurs la exemple din ambele manuscrise, în același scop, pentru a observa apropierea dintre ms. 2517 și ms. 494.

IV. Studiu asupra lexicului din ms. 2517 și din ms. 494

Având în vedere volumul mare al textului *Mântuirea păcătoșilor*, am ales să tratăm în cadrul studiului asupra lexicului, acele cuvinte, sintagme sau expresii care îl pun în dificultate pe cititorul de astăzi în privința înțelegerii sensului lor, dar și acele lexeme pe care le-am considerat ilustrative pentru limba traducătorului în special, dar și pentru limba română a secolului al XVII-lea în general. În cadrul expunerii de față, care se limitează la o analiză mai generală, am decis să numim acele cuvinte care sunt specifice textului nostru și care sunt comune cu alte texte traduse de Nicolae Spătarul Milescu, sau care reprezintă o prezență aparte, fiind inedite și ridicând dificultăți de

înțelegere pentru cititorul contemporan. Pentru fiecare termen în parte am specificat prezența lui fie într-un manuscris sau altul, ori, de cele mai multe ori, în ambele manuscrise. Credem că acest fapt este esențial, nu numai în încercare de a vedea care este gradul de coeziune dintre limba celor două texte, dar și, eventual, în cea de a observa în ce măsură traducătorul lor se poate identifica cu aceeași persoană, fapt relevant cu atât mai mult cu cât unele dintre aceste cuvinte sunt „specifice” limbii scrise utilizată de Nicolae Spătarul Milescu.

IV.1. Cuvinte din fondul autohton

Numim în această parte a studiului nostru acele cuvinte care s-au păstrat în limba română din fondul autohton sau care, având o etimologie necunoscută, au fost încadrate în această categorie. Este vorba despre lista care cuprinde acele cuvinte din limba română care, se presupune, au fost moștenite din limba traco-dacă. Cum cunoștințele despre limba dacilor și a tracilor sunt reduse, originea în fondul autohton a acestor cuvinte se află sub semnul probabilității.

IV.2. Cuvinte de origine latină sau cu bază de derivare latină

În cea de a doua jumătate a secolului al XVII-lea, atunci când textul *Mântuirea păcătoșilor* a fost tradus, în limba română elementul romanic era deja bine conturat, înrădăcinat atât în structura lexicală cât și în cea gramaticală. Oferim în cadrul acestui subcapitol câteva exemple ale elementelor lexicale moștenite din limba latină în faza primară și care se regăsesc și în textul *Mântuirea păcătoșilor*. Dintre cele comune ambelor manuscrise, cităm: *apleca, cerbicie/cerbicea, cura, doftor/dohtor, genuine, împlînta, înturna/înturnare, mêser, muta* (cu sensul de *a schimba, a transforma*), *păsa, răpaos, spămînta, sînge, vas, vîrtos, vîrtute, muiere, purcede, vistiiariu, visterie*. Dintre cele prezente numai în ms. rom. 2517, numim: *arie, arină, austru, delfin, delunga, dimica, fur, îmbla, îndurat, îndurată, învinci, măduhă, mîneca, musichie, ochiiianului/ochianului, organe (...ale musichiei), planită, polat, sârbat (s. m. sârbații), theologhie, trufă*; iar cele regăsite numai în ms. rom. 494 sunt: *avgust, astruca, împuta, răposa, vintre, patrichie*.

Acestora li se adaugă cuvintele care sunt formate de la cuvintele primare moștenite din limba latină, prin derivare sau schimbarea valorii gramaticale. Dintre acestea, am selectat câteva din ms. rom. 2517: *fuște, fușture, fuștaș, îndulci, preaîndulci, lingări, lingăriciune, măruntaie, mesearniță, mînecare, mînecată, neputința, neputincios, neputincioasă, păscar, pucios, pucioasă, rășchira, rulătură, suire* (cu sensul de *înălțare*), *vîrtoșime*; și câteva din ms. rom. 494: *desfui, înfrumuseațe*,

neputincios, neputincioasă; și câteva comune celor două manuscrise: aflătoriu, auzitoriu, curător, curătoare, cuviitoriu, cuviitoare, cuviitoare, necuviitor, necuviitoare, despuitor, despuitoare, meserêe, meserătate, plini, plinire, strigătoriu.

IV.3. Cuvinte de origine slavă sau cu bază de derivare slavă

Am ales acele unități lexicale care fie nu se mai folosesc în limba română literară standard, fie au în text un alt sens decât cel actual, multe dintre ele fiind greu de înțeles în prezent, și care provin din limba slavă sau sunt cuvinte cu baza de derivare de origine slavă. Comune celor două manuscrise sunt: *basnă, bdenie, becisnic(ă), blagoslovi, blagoslovie, blagoslovit(ă), boiarin/boier, boz, caznă, căzni, cinie, cinste, ciudată, cleveti, clevet, clipeală, covârși, crin, dodăi, dodiiială/dodeială, dosădită, iscusit(ă), isprăvi, ispravă, iznoavă, leni, milostivi, milostiv(ă), milostenie, nemilostenie, năpăstui, nărav (în contextul Oglinda năravurilor), nărod, năsilnic(ă), nemernicie, nemêrnic, neclătît (cu sensul de „care nu se clatină”), obraz, obrezui, odraslă, opreală, pamite/pamene, peliță/pieliță, împielitare, posluși, poslușnic, poslanie, poslușanie, pravilă, praznic/praznec, price, prost, prostime, rod, săvârși, săvârșit, săvârșenie, nesăvârșit(ă), scîrbi, scîrbă, scîrnav, silă, silnic, sminteală, spodobi, stepenă, tîrpenie, trezvire, usebit, văznisi, vlădică, zavistui, zavistie, zavistnic, zbor; cuvintele din această categorie care apar numai în ms. rom. 2517 sunt: *apipăi, aspidă, împistrit, împistritură, balebă, bată, blăzni, brudiu, chitos, ciudi, colibă, clăti (cu sensul de „a (se) clătina”), clătît (cu sensul de „clătina”), clinci, diacon, dodăit, dosadă, dosădi, dvori, finic, gadină, găvozdi, găvozdit, gropniță, ghizdăvie, iboste, iuboste, ibovnic, iscusenie, ispravnic, isprăvire, izvodi, izvod, izvodire, jiganie, jirtvnic, năemnic, năprasnă, năprasnic(ă), nedee/nedeie, neizmenit(ă), obezit, oborî, ocăzuire, odrăslită, oprăvui, oprăvuință, neoprăvuit, oprealiște, organe (ale musichiei), oteși, oteșire, peveți, plașcă, plod, podobi, preapodobnic, posadnică, posmag, priatnic, prici, prilăsti, pripi, pripă, pristăni, pristănitor, răpști, răpștire, rîvni, rîvnă, rîvnire, rîvnitor, sad, săblaznă, scîrnăvie, silnic, silnicie, nesilnicie, nesilnic(ă), sminti, smirnă, stîlpare, stidi, stideală, tîlcovănie, tină, usebi, usebire, vetridă, vetreli, voievod, zalog, zăbavnic, zăpodie, zlătar, zminteală; iar cele care sunt prezente doar în ms. rom. 494: *cin, ciudi, ciudesă, dvorbă, ghizdavă, iscusire, ispravă, iznavă, jitniță, năpasnic, năpăstuială, nedodăit, nemernicie, nemêrnic, neoprăvuit, nesilie (năsălie), nesilnic, năsilnică, obârși, ocină, osebi, pamenită, pofală, poslușie, posmat, poticală, pravoslavie,***

pravoslavnică, priceștui, priceștenie, priiaten, pristav, procleți, procler, săbor, sili, spodobi, șovăit(ă), usnă, văleatul, văznesenie, veatril, vlădicie, zăbavă, zminti.

IV.4. Cuvinte de origine grecească sau cu bază de derivare grecească

Dintre cuvintele care provin din limba greacă sau care au ca bază de derivare cuvinte grecești și care nu se mai folosesc astăzi sau care au un sens diferit față de cel actual, am selectat din ms. rom. 2517: *aspidă, canoni, canon, chitoasă, diadmă, epicon, marghilie/marghioliie, parimie, patriarh, pendicostiu, scafă, scandăl, talant, vlastar*; iar din ms. rom. 494: *afcatist, canonisi, canon, epicon, haldeean, harap, marghiol, patriarh, varvar.*

IV.5. Cuvinte de origine maghiară sau cu bază de derivare maghiară

Această categorie cuprinde următorii termeni din ms. rom. 2517: *aleș, birui, biruință, biruit, biruită, nebiruit, nebiruită, caie, cheltui, cheltuiială, chielciug, chinui, chin, chinuire, chip, curvi, curvie, curvariu, curvă, feredeu, hiclean, hotar, marfă/marhă, ponoslui, ponos, sîrgui, sîrg, sîrguială, pildă, ponciș*; din ms. rom. 494 am reținut următoarele cuvinte (majoritatea comune cu ms. rom. 2517): *aleș, birui, biruit, biruită, nebiruit, nebiruită, cheltui, cheltuiială, chezaș/chiezaș, chică, chip, curvi, curvie, curvar, curvă, feredeu, hiclenie, hotar, marfă, ponoslui, ponos, sîrgui, sîrg, sîrguială, pildă.*

IV.6. Cuvinte de origine turcă sau cu bază de derivare turcă

Am reținut pentru această categorie cuvintele *bir* și *divan*.

IV.7. Cuvinte cu etimologie multiplă

Printre cuvintele cu etimologie multiplă am extras din textul *Mântuirea păcătoșilor* următorii termeni: *drahmă, loitră, mitră, stemă, vasilisc, zamfir.*

IV.8. Cuvinte din limbile slave moderne

Din această grupă, următoarele cuvinte provenite din limba bulgară: *gadină, gropniță, gușter, clinci, oțărî*; din limba polonă: *povață*; din limba rusă: *nacealnic*; iar din limba sârbo-croată: *rulătură.*

V. Glosar terminologic

Glosarul terminologic cuprinde o serie de termeni inediți sau având un statut special, greu de înțeles pentru cititorul contemporan sau având un sens diferit în epoca veche față de sensul actual.

Izvoare și lucrări de referință

- Anghelescu, Mircea, Muntean, George, Apolzan, Mioara, Săndulescu, Alexandru, *Dicționar de termeni literari*, Editura Academiei Române, București, 1976.
- Arvinte, V., *Studiu lingvistic, Biblia de la București (1688)*, în *Monumenta linguae dacoromanorum, Biblia 1688, Pars I, Genesis*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 1988.
- Cartoian, N., *Istoria literaturii române vechi*, Editura Minerva, București, 1980.
- Casanova, Pascale, *Republica mondială a literelor, capitolul Fabrica universalului, Traducerea ca literaturizare*, Editura Art, 2016.
- Călinescu, G., *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Editura Fundația regală pentru literatură și artă, București, 1941.
- Câdea, Virgil, Giurgescu, Dinu, G., Malița, Mircea, *Pagini din trecutul diplomației românești*, Editura Politică, București, 1966.
- Câdea, Virgil, *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, vol. II, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979.
- Cernovodeanu, Paul, Alexandrescu-Dersca, Bulgaru, Maria, Matilda, Holban, Maria (editori, 1927-2006), *Călători străini despre țările române*, vol. III, Editura Științifică, București, 1971.
- Densusianu, Ov., *Istoria limbii române*, vol. I, ediție îngrijită de Jacques Byck, Editura Științifică, București, 1961.
- Densusianu, Ov., *Istoria limbii române*, vol. II, ediție îngrijită de Jacques Byck, Editura Științifică, București, 1961.
- Densusianu, Ov., *Opere*, vol. III, *Limba română în secolul al XVII-lea. Evoluția estetică a limbii române*, Editura Tipo Moldova, Iași, 2010.
- Diaconescu, Paula, *Construcții prepoziționale echivalente cu un caz oblic în traduceri din secolul al XVI-lea*, în „Limba română”, III, nr. 3, 1964, p. 224-230.
- Diaconescu, Paula, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970.
- Dimitriu, Corneliu, *Tratat de gramatică a limbii române. Morfologia*, vol. I, Institutul European, Iași, 1999.
- Dragomir, Mioara, *Analiza semantică și etimologică a unor cuvinte din Hronograful den începutul lumii (Ms/ 3517). Noi argumente în susținerea paternității lui Nicolae Milescu Spătarul*, în „Anuar de

- lingvistică și istorie literară”, T. XLVII-XLVIII, 2007-2008, Editura Academiei Române, București, 2009, p.67-100.
- Dragomir, Mioara, *Hronograful den începutul lumii (Ms/ 3517). Studiu lexicologic*, vol. I, II, Editura Doxologia, 2018.
- Dușu, Alexandru, *Cultura română în civilizația europeană modernă*, Editura Minerva, București, 1978.
- Dușu, Alexandru, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII*, Editura Pentru Literatură, București, 1968.
- Eco, Umberto, *A spune cam același lucru. Experiențe de traducere*, în românește de Alexandru Laszlo, Editura Polirom, 2008.
- Frâncu, Constantin, *Din istoria numeralului românesc: vechimea formelor paisprezece, șaisprezece, șaiszeci*, în „Limba română”, XXVII, nr. 6, 1978, p. 599-606.
- Frâncu, Constantin, *Din istoria demonstrativelor românești: (a)celeiași, (a)celeilalte, (a)cesteiași*, extras din „Studii de limbă literară și filologie”, Editura Academiei Republicii Socialiste România, vol. II, București, 1972. p. 25-52.
- Frâncu, C., *Cu privire la vechimea a două inovații în flexiunea verbală comune dialectelor limbii române*, în „Fonetica și Dialectologie”, VII, 1971, p. 179-188.
- Frâncu, Constantin, *Conjunctivul românesc și raporturile lui cu alte moduri*, Casa Editorială Demiurg Plus, Iași, 2010.
- Frâncu, Constantin, *Din istoria verbelor neregulate: perfectul simplu și mai mult ca perfectul verbelor a da și a sta*, în „Limba română”, nr. 4, 1980, p. 307-318.
- Frâncu, Constantin, *Formele de persoana a III-a ale auxiliarului de la perfectul compus. Privire istorică*, în „Studii și Cercetări Lingvistice”, XX, nr.3, 1969, 299-318.
- Frâncu, Constantin, *Gramatica limbii române vechi (1521-1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2009.
- Frâncu, Constantin, *Istoria limbii române literare: epoca veche (1532-1780)*, vol. colectiv, coord. I. Gheție, Editura Academiei Române, București, 1997.
- Frâncu, Constantin, *Vechimea și răspândirea unor inovații morfologice: verbul a curge*, în „Limbă și literatură”, III, 1981, p. 331-339.
- Frâncu, Constantin, *Vechimea formelor de mai mult ca perfect, perfect compus, prezent indicativ și conjunctiv în -ră-*, în „Limba română”, nr. 4-5, 1982, p. 281-293.
- Frâncu, Constantin, *Vechimea și răspândirea formelor să deie, să steie, să beie, să ieie în graiurile dacoromâne*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXII, nr. 3, 1971, p. 261-277.

- Gadamer, Hans-Georg, *Adevăr și metodă*, traducere de Gabriel Cercel, Larisa Dumitru, Gabriel Kohn și Călin Petcana, Editura Teora, București, 2001.
- Gheție, I., *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1975.
- Gheție, I., Mareș, Al., *Grairiile daco-române în secolul al XVI-lea*, Editura Republicii Socialiste România, București, 1974.
- Gheție, I., *Originea auxiliarului a de la pers. III sg. a perfectului compus*, în „Studii și cercetări lingvistice”, anul XXIV, nr. 4, 1973, p. 421-429.
- Gheție, I., *Vechimea formelor verbale în –m de la pers. I sg. a imperfectului*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXIII, 1972, p. 59-61.
- Gramatica Academiei*, vol. I-II (ediția a II-a), Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1963.
- Haneș, P., V., *Studii de istorie literară, capitolul Cercetări vechi și noi despre Nicolae Milescu-Spătarul*, Editura Minerva, 1970.
- Ivănescu, G., *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iași, 2000.
- Kaklamanis, Stefanos, *Greece Books and Writers, Section II, Cretan literature*, National Book Centre of Greece, Ministry of culture, Athene, Greece, 2001.
- Landos, Agapie, *Din minunile Maicii Domnului*, tipărite cu binecuvântarea Prea Sfințitului Părinte Galaction, episcopul Alexandriei și Teleormanului, Editura Bunavestire, Bacău, 2005.
- Landos, Agapie, *Mântuirea păcătoșilor*, carte tipărită cu binecuvântarea Prea Sfințitului Iustinian, Episcopul Maramureșului și Sătmarului, tălmăcită în românește și dată prima oară la tipar în anul 1893, cu binecuvântarea și aprobarea Sf. Sinod al Sf. Biserici Autocefale Ortodoxe române, Editura Egumenița, 2009.
- Legrand, E., *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des grecs au dix-septième siècle*, vol. III, Paris, 1895.
- Martin, Mircea, Terian, Andrei, Moraru, Christian (editori), *Romanian Literature as World Literature, cap. Aux portraits de l'Orient, and Through: Nicolae Milescu, Dimitrie Cantemir, and the 'Oriental' Legacy of Early Romanian Literature*, Editura Bloomsbury, 2018.
- Măndiță, Nicodim *Minunile Maicii Domnului (400)*, tipărită cu binecuvântarea Preasfințitului Galaction, episcopul Alexandriei și Teleormanului, Editura Agapis, 2007.
- Merry, Bruce, *Encyclopedia of Modern Greek Literature*, Greenwood Press, Connecticut, London, 2004.

- Mihail, Zamfira, *Exercices philologiques de Nicolae Milescu (1669): le codex des prières offert à Thomas Smith*, în „Anuar de Istorie Iași”, nr. 32, 1995, p. 206-226.
- Mihail, Zamfira, *Nicolae le Spathaire Milescu à travers ses manuscrits*, Editura Academiei Române, București, 2009.
- Munteanu, Eugen (coord.), *Vechiul Testament – Septuaginta, Varianta lui Nicolea Spătarul Milescu (Ms. 45 de la Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei Române)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2016.
- Neculce, Ion, *O samă de cuvinte (XLIII)*, în „Letopisețul țării Moldovei”, ediția critică de G. Strempele, București, 1982.
- Onu, Liviu, *Cronicari munteni*, ediție, postfațată, tabel cronologic și referințe critice de Liviu Onu, Editura 100+1 Gramar, București, 1996.
- Onu, Liviu, *Considerații pe marginea paternității unei versiuni românești a „Mântuirii păcătoșilor” a lui Agapie Landos. Câteva probleme de metodă*, „Memoriile Secției de filologie și literatură”, seria IV, vol. XI, 1989, p. 29-38.
- Onu, Liviu, *Din tradiția manuscrisă a traducerii românești a „Mântuirii păcătoșilor”*, „Revista de istorie și teorie literară”, XXXIX, 1991, nr. 3-4, p. 335-340.
- Onu, Liviu, *Tradiția manuscrisă a unei sinteze europene la români în secolele al XVII-lea – al XIX-lea, Mântuirea păcătoșilor (Amartolon sotiria)*, Editura Academiei Române, București, 2002.
- Pârvan, Vasile, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-român*, Atelierele grafice Socec & Co., Societatea Anonimă, 1911.
- Petit, L., *Le moine Agapios Landos*, în „Échos d'Orient”, vol. III, nr. 5, 1900, p. 278-285.
- Philippide, Al., *Origine românilor*, vol. II, Tipografia Viața Românească, Iași, 1927.
- Pușcariu, Sextil, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, București, Editura Eminescu, 1987.
- Pușcariu, Sextil, *Limba română*, vol. II, Editura Academiei Române, București, 1994.
- Rosetti, Al., *Istoria limbii române*, Editura Științifică, București, 1966, vol. IV-VI.
- Rosetti, AL., *Sur le passage de lat. et sl. méridional o inaccentué à ă en roumain*, în *Bulletin linguistique*, IV, 1936, p. 53-64.
- Russu, I., I., *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, Editura Republicii Socialiste România, București 1970.
- Sala, Marius, *Contribuții la fonetica istorică a limbii române*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970.

- Micu, Samuil, *Istoria Românilor*, ediție de Chindruș Ioan, vol. I-II, Editura Viitorul Românesc, București, 1995.
- Schaff, Philip (1819-1893), *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*, vol. I, Grand Rapids: Christian Classics Ethereal Library, Michigan, 1951.
- Stănescu, Dumitru, *Cultul Maicii Domnului la români. Sibilele. Proorociile lor*, Editura Ancora S. Benvenisti & Co., Str. Emigrantului No. 4-6, București.
- Ștrempel, Gabriel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I-IV, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978 (vol. I), 1983 (vol. II), 1987 (vol III), 1992 (vol. IV).
- Ursu, N., A. *Alte traduceri necunoscute din tinerețea lui Dosoftei*, în „Limba română” (LR), XXVII, 1978, nr. 5, p. 495-507.
- Ursu, N., A., *O traducere necunoscută a lui Nicolae Milescu*, în „Cronica”, XXI, nr. 44, București, 1986, p. 5 și urm.
- Ursu, N., A., *Nicolae Spătarul (Milescu), traducător al „Mântuirii păcătoșilor” a lui Agapie Landos (I)*, în „Studii și cercetări lingvistice”, 44, nr. 5, București, 1993, p. 417-432.
- Ursu, N., A., *Nicolae Spătarul (Milescu), traducător al „Mântuirii păcătoșilor” a lui Agapie Landos (II)*, în „Studii și Cercetări Lingvistice” (SCL), 44, nr. 6, București, 1993, 489-502.
- Vergatti, Radu, Ștefan, *Nicolae Spătarul Milescu: viața, călătoriile, opera*, Editura Paideia, București, 1998.
- Walbiner, Carsten, „Popular” Greek literature on the move: The translation of several works of Agapios Landos of Crete into Arabic in the 17th century, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, LI, București, 2013, p. 147-158.

Dicționare

- Mic dicționar academic (MDA)*, vol. I-II, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2010.
- Ciorănescu, Al., *Dicționarul etimologic al limbii române (DER)*, Editura Saeculum I. O., București, 2002.
- Macrea, Dimitrie; Petrovici, Emil; Rosetti, Al., *Dicționarul limbii române literare contemporane (DLRLC)*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1955-1957.
- Pușcariu, Sextil (1913-1948); Iordan, Iorgu; Graur, Al.; Coteanu, Ion (1949), *Dicționarul limbii române (DLR)*, Editura Academia Română, București, 2010.

Scriban, August, *Dicționarul limbii românești (etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, ediția I, Iași, Institutul de arte grafice „Presa Bună”, 1939.

Seche, Mircea; Seche, Luiza, *Dicționar de sinonime*, Editura Litera Internațional, București, 2002.

Șăineanu, Lazăr, *Dicționar universal al limbii române*, ediția IV, Editura Scrisul românesc, 1929.

Tiktin, H., *Dicționar român-german*, Imprimeria statului, București, 1903, (vol. I A-C);
București, 1911 (vol. II D-O); București, 1925 (vol. III P-Z).